

Česká filharmonie hraje a hovoří

MARTIN TICHÝ

Na jedné z dochovaných fotografií je možné spatřit obrázek z průběhu Palachova týdne: příslušníci Sboru národní bezpečnosti (SNB) v přilbách a s pendrekami vytlačují na Václavském náměstí z veřejného prostoru postarší ženu v upnutém baloňáku, s chemlonovým baretem, tehdy již vyšlým z módy... Demonstrací se účastnili i hráči České filharmonie, kteří pak v listopadu 1989 na stejném místě kráčeli s transparentem Česká filharmonie nehraje a hovoří...

Málokdo z účastníků a svědků Palachova týdne, během něhož byl 16. ledna 1989 zatčen Václav Havel, si dokázal představit změny, ke kterým v Československu došlo v posledních dvou měsících onoho roku. Nejen jeho zatčení a následné odsouzení (za podněcování a ztěžování výkonu pravomoci veřejného činitele)¹ vyvolalo nečekanou reakci veřejnosti; pozornosti a následné kritice nešla ani brutalita zasahujících bezpečnostních složek.² Právě jimi užívané násilí, jehož *forma a rozsah neměly od roku 1969 obdoby*,³ akcelerovalo zprvu demonstrace⁴ a následně pozvolné probouzení občanské společnosti. Již 26. ledna vznikla *Iniciativa kulturních*

pracovníků, adresovaná předsedovi vlády ČSSR Ladislavu Adamcovi. Její signatáři vyzvali československé úřady nejen k dialogu, ale i k pravdivému informování veřejnosti a k propuštění neprávem zadržovaných osob, jmenovitě pak Václava Havla, jehož odsouzení vyvolalo pro režim nežádoucí pozornost.⁵ O něco později začali lidé podepisovat *Petici československých občanů k událostem z 15.-21. ledna 1989*, v níž žádali zastavení propagandistické kampaně ve sdělovacích prostředcích, namířené proti „rozvracečům republiky“.⁶ Právě ta nejlépe ukazovala přístup vrcholných komunistických představitelů k řešení problémů, který

v době navenek proklamovaných zásad perestrojky, glasnosti a demokratizace společnosti nemálo obyvatel Československa znejišťoval. Rozkrýval totiž priority komunistického režimu, mezi něž nepatřilo řešení narůstajících ekonomických (včetně omezení šedé až kriminální zóny – tedy veksláctví) a ekologických problémů, nýbrž „stabilizace“ společnosti v duchu předchozí normalizace.⁷ Rostoucí nespokojenost se však zpočátku neprojevovala úměrným množstvím podpisů v petičních arších, jakkoliv jejich počet stoupal.⁸ To přitom vytvářelo dojem konsolidované a s režimem více či méně komfortní společnosti.⁹

1 HRON, Jan (ed.): *Perzekuce Václava Havla. Dopisy a dokumenty z let 1968-1989*. Knihovna Václava Havla, Praha 2015, s. 287-301.

2 K znepokojení některých řadových členů KSČ více ZEMÍNOVÁ, Pavla: *Petiční hnutí v Československu v roce 1989* (magisterská diplomová práce). Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Liberec 2014. K reakci východoněmecké Státní bezpečnosti (Stasi) srov. VILÍMEK, Tomáš: *Zaostřeno na Prahu. Československé události let 1988-1989 pohledem Stasi. Paměť a dějiny*, 2014, roč. 8, č. 3, s. 24-37.

3 PULLMANN, Michal: *Násilí a sametová revoluce*: In: KOLÁŘ, Pavel - PULLMANN, Michal: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. ÚSTR - Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016, s. 93.

4 HRON, Jan (ed.): *Perzekuce Václava Havla. Dopisy a dokumenty z let 1968-1989*, s. 295.

5 O tom, že jeho zatčení a odsouzení vyvolávalo „diskuse“ i na ÚV KSČ, více OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost. Příspěvek k dějinám „normalizace“*. ÚSD AV ČR - Maxdorf, Praha 1994, s. 86-87.

6 K 31. lednu 1989 petici podepsalo na 2100 osob, v polovině února 3367 a 30. dubna 5066 osob. VLADISLAV, Jan - PREČAN, Vilém (eds.): *Horký leden 1989 v Československu*. ČSSD, Scheinfeld 1989 - viz <http://www.cds.cz/cs/2156-DS/version/12/part/15/data/Acta%209-12-1989.pdf> (citováno k 10. 9. 2019) a OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost*, s. 58.

7 K hospodářským problémům posledních let a měsíců před sametovou revolucí více KALINOVÁ, Lenka: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969-1993*. Academia, Praha 2012, s. 319-320.

8 Přehled o nich záhy podal VLADISLAV, Jan - PREČAN, Vilém (eds.): *Horký leden 1989 v Československu*.

9 Jak společenská pasivita limitovala diskusi s představiteli mocenských struktur, viz HORÁČEK, Michal: *Jak pukaly ledy*. Ex libris, Praha 1990, s. 37.

Přelomovou událostí se nakonec stal ohlas na petici *Několik vět*, na jejímž vzniku se spolu s Václavem Havlem, podmínečně propuštěným z vězení 17. května, podílel Alexandr Vondra, Stanislav Devátý a Jiří Křížan. Byla záměrně koncipována jako text o lidských právech, vyzývající k svobodné a demokratické diskusi, s jehož zněním se mohl i v té době ztotožnit prakticky každý.¹⁰ Nicméně platí, že se jednalo o text výsostně politický, pro režim nepřijatelný, jehož podpisem projevil každý signatář občanský postoj a statečnost, protože neměl jistotu, že nebude komunistickým režimem následně postižen. Ten zejména prostřednictvím *Rudého práva* opět zahájil řízenou propagandistickou kampaň (známé se staly články *Kdo seje vítr a Co mají za lubem*).¹¹ Přesto se pod petici od samého začátku podepisovalo překvapivě velké množství lidí, mezi nimi i osobnosti veřejnosti známé, jejichž jména následně odvysílalo Rádio Svobodná Evropa. Mezi signatáři bývá obvykle zmiňována zpěvačka Hana Zagorová, herečky Daniela Kolářová a Taťana Fischerová, herci Jaromír Hanzlík, Martin Stropnický, Jiří Bartoška, Josef Kemr, Zdeněk Svěrák a Ivan Trojan (v té době člen Armádního uměleckého souboru, po podpisu převelený na východní Slovensko), akademický malíř Jan Bauch, režisér Jiří Menzel, výsostný umělec Jiří Suchý a další.

Česká filharmonie mlčící

První orchestr v zemi, tehdy s více než devadesátiletou tradicí a mezinárodním renomé, představoval cosi

Národní umělec Václav Neumann a prezident ČSSR Gustáv Husák během přestávky Slavnostního zahajovacího koncertu 40. ročníku mezinárodního hudebního festivalu *Pražské jaro 1985*
Foto: Zuzana Humpálová/ČTK

jako výkladní skříň komunistického režimu, který se i díky tomu mohl prezentovat jako podporovatel kulturních a historických hodnot. Tím však zastíral jeden fakt: filharmonie byla *našemu národnímu hospodářství* zdrojem deviz.¹² V každodenním provozu však žili její členové reálnými pracovními problémy. Jistě oceňovali, že vedení uměleckého tělesa z podnětu šéfdirigenta Václava Neumanna jednalo s ministerstvem kultury o zvýšení platů,¹³ ale především řešilo největší úkol konce osmdesátých let – hledalo náhradu za koncertní síň v Rudolfinu (tehdejší Dům uměl-

ců), kde se připravovala zásadní rekonstrukce, přičemž se snažilo vést diskusi o její výsledné podobě, a to jak s ministerstvem kultury, investorem generální opravy, tak se zástupci projekčního pracoviště.¹⁴ Neumožnilo to ani tak *prohlubování demokratických prvků vedení* České filharmonie,¹⁵ zmiňované v interních dokumentech, jako spíše otevřený Dopis předsedovi vlády ČSSR Ladislavu Adamcovi, podepsaný mimo jiné i Václavem Neumannem, jehož signatáři žádali vyjasnění technických problémů opravy Rudolfinu včetně stanovení závazných

10 Srov. URBAN, Jiří: Několik vět. Posledních pět měsíců komunistické diktatury petiční optikou. *Paměť a dějiny*, 2010, roč. 4, č. 1, s. 20–45.

11 *Rudé právo*, 30. 6. 1989, s. 2 a 1. 7. 1989, s. 2. Texty podepsané zkratkou (RP) tedy vyjadřovaly nejen oficiální postoj redakce, nýbrž i nadřízeného orgánu, tzn. ÚV KSČ.

12 NA, f. Ministerstva kultury ČSR/ČR, Praha, k. 252, sign. 33ČF, Rozhodnutí MK ČSR z 23. 2. 1989.

13 Tamtéž, k. 176, sign. 33ČF, Informace pro předsedu vlády ČSSR s. Adamce k problémům v České filharmonii z 21. 12. 1989.

14 V příslušných dokumentech se objevují tvrzení o havarijním stavu Domu umělců. Viz tamtéž, k. 252, sign. 33ČF. O diskusích o podobě a účelu rekonstrukce viz *Archiv autora* (dále jen AA), rozhovor autora s violoncellistou České filharmonie Františkem Hostem z 9. 7. 2019.

15 NA, f. Ministerstva kultury ČSR/ČR, Praha, k. 176, sign. 33ČF, Hodnocení kulturně politických výsledků činnosti České filharmonie za rok 1987 (nedatováno).

termínů.¹⁶ Vedení připravovalo hráče České filharmonie i na další změnu – v roce 1990 měl odejít do důchodu jejich oblíbený šéfdirigent, jehož na pozici hlavního dirigenta „nahrazoval“ Ministerstvem kultury ČSR jmenovaný Jiří Bělohlávek.¹⁷ Prameny oficiální provenience vypovídají o chodu této významné kulturní instituce, jejíž činnost se podřizovala provoznímu rytmu – každoročnímu účinkování na mezinárodním hudebním festivalu Pražské jaro, plánovaným i mimořádným domácím a zahraničním koncertům, nahrávání ve studiích a nakonec i organizačním či rozpočtovým problémům. Avšak pod tímto umělecko-provozním povrchem nenalezneme onu skrytou „pěnu dní“, bezprostředně se týkající jak politických událostí, tak například brutálního zásahu bezpečnostních složek během Palachova týdne a následné perzekuce zatčených,¹⁸ stejně jako věznění Václava Havla. O obojím se obyvatelé Československa dozvídali z dobře slyšitelných relací zahraničního rozhlasu poté, co rušičky v Československu *utichly po 36 letech dne 16. prosince 1988 v 16:00 hodin*.¹⁹

Samozřejmě že členové filharmonie sledovali dění doma i ve světě s o něco větším porozuměním než jiní. Vždyť v socialistickém Československu patřili k nevelké privilegované skupině lidí, jimž režim umožnil, aby se během své kariéry seznamovali s životem v zemích tehdejšího východního, ale také západního bloku. Jakkoliv podobná turné představovala spolu s maratonem zkoušek

a koncertů řeholi cestování a pobytu v hotelech. Vzácné chvíle volna jim navíc ztrpčovalo vědomí, že je sledují agenti Státní bezpečnosti (StB) a nepřímou je kontrolují členové Závodní organizace Komunistické strany Československa (ZO KSČ), kteří v ní aktivně působí.²⁰ V poněkud exponovaném zaměstnání nepředstavovalo pozvání do Bartolomějské ulice, sídla pražské správy SNB a StB, nijak vzácnou výjimku.²¹ Přesto po zatčení a odsouzení Václava Havla podepsala část filharmoniků jednu z petic, v níž žádali jeho propuštění. Akci inicioval třetí trombonista filharmonie a také zástupce orchestru pro studiové nahrávání Ludvík Bortl; oblíbený pro svoji kolegiální nejen hráči, ale i Václavem Neumannem, který si cenil jeho inteligence a smyslu pro neformálnost. Oba muže navíc spojovalo přátelství s Ivanem Medkem, dopisovatelem Hlasu Ameriky a spolupracovníkem Rádia Svobodná Evropa, což, vyjádřeno s jistou nadsázkou, představovalo v komunistickém Československu nežádoucí charakterovou kvalitu. Bortl spolu s harfenistkou Renátou Kodadovou a violistou Jaroslavem Pondělíčkem oslovil pouze užší okruh kolegů, a petici tak nakonec podepsalo šestadvacet hráčů včetně jedné kolegyně ze Symfonického orchestru hlavního města Prahy FOK. Příliš málo na to, aby se necítili jejím zveřejněním ohroženi... Navíc někteří krátce poté žádali, aby jejich jména nebyla s peticí spojována.²² Signatáři nakonec odhlasovali její neuveřejnění. Učinili

tak na základě zjištění, že o ní patrně vědí na ministerstvu kultury a tím i – podle jejich předpokladu – na ministerstvu vnitra. Ludvík Bortl tehdy slíbil zničit kompromitující materiál, což učinil, jak po letech potvrdil jednomu ze svých kolegů.²³ Uvedený neúspěch by možná představoval fiasko, nebýt dalšího vývoje, do něhož Česká filharmonie zasáhla.

Česká filharmonie nehrající

Další události jsou spojeny s překvapivým úspěchem *Několika vět*, na který vedoucí představitelé komunistického režimu reagovali restrikcemi podepsaných umělců, ať už omezováním jejich činnosti, rozhodnutím bojkotovat je v tehdejších masmédiích, nebo dehonestujícími vyjádřeními. Autorům a signatářům petice navíc hrozila úřední šikana a v delším časovém horizontu také trestně právní postih. A právě na tuto situaci reagoval šéfdirigent České filharmonie Václav Neumann. Učinil tak poté, co pro opozici rozpačitý srpen přešel v září, a říjen se nesl ve znamení očekávané připomínky výročí vzniku Československé republiky. Předtím se však v srpnu nenaplnila očekávání vedení KSČ a ministerstva vnitra o zásadním střetu s opozicí během výročí okupace v roce 1968. Důkladně připravené bezpečnostní složky dokázaly občansky aktivní část společnosti zastrašit a přispěla k tomu nejen nejednotnost nezávislých iniciativ, ale i bezpečnostní dopravní akce zahájená v noci

16 Dopis předsedovi vlády ČSSR Ladislavu Adamcovi. *Hudební rozhledy*, 1989, roč. XLII, č. 2, s. 57–58.

17 NA, f. Ministerstva kultury ČSR/ČR, Praha, k. 252, sign. 33ČF, Přípis z 26. 5. 1989.

18 Chronologie represivních zásahů státní moci v roce 1989 viz <https://www.ustrcr.cz/uvod/listopad-1989/chronologie-1989/> (citováno k 10. 9. 2019).

19 TOMEK, Prokop: Rušení zahraničního rozhlasového vysílání pro Československo. *Securitas Imperii*, 2002, č. 9, s. 364–367.

20 K tomuto tématu pro starší období viz IBLOVÁ, Michaela: *Česká filharmonie pod tlakem stalinské kulturní politiky v padesátých letech*. Karolinum, Praha 2014. Autorka v neobyčejně zajímavém textu nezřídka popisuje realitu šedesátých, místy i osmdesátých let, například na s. 199.

21 AA, rozhovor autora s Františkem Hostem z 9. 7. 2019.

22 Srov. BERMAN, Paul: Revolution in D. The Orchestra That Overthrew Communism. *The Village Voice*, 1990, Vol. XXXV, No. 25 (19. 6. 1990), s. 42.

23 AA, rozhovor autora s členem České filharmonie Jaroslavem Pondělíčkem z 19. 8. 2019.

z 20. na 21. srpna 1989, jejíž primární cíl však spočíval ve faktickém odříznutí Prahy od zbytku republiky. Nedlouho před uvedeným výročím ostatně Václav Havel v rozhovoru pro Rádio Svobodná Evropa prohlásil: *Doba velkých rizik a velkých obětí ještě nenastala. A tak počet lidí, kteří v srpnu 1989 vyšli do ulic, zůstal za očekáváním, a to jak v porovnání s předpoklady bezpečnosti, tak ve srovnání s dalšími demonstracemi roku 1989.*²⁴ Moc režimu se zdála být po událostech z Palachova týdne neotřesena. Přibližně v této době do Vídně přijela Česká filharmonie, o níž později Helena Medková, manželka Ivana Medka, prohlásila: *Je to ukázkový, elitní soubor, v podstatě vizitka toho státu, přijímaná na Západě jako kulturní vyslanci a v Čechách v podstatě hýčkaná režimem.*²⁵

A jako obvykle navštívil při té příležitosti manžele Medkovy v jejich vídeňském bytě Václav Neumann. Podle paní Medkové, *nejslavnější český dirigent té doby, který byl členem komunistické strany.*²⁶ *Co si myslél uvnitř, jsme věděli, bylo to něco jiného. Ostatně u nás byl vždycky srdečný a naprosto otevřený. A i nyní mluvilo se zcela otevřeně o situaci v Čechách. O tom, že iniciátoři a signatáři Několika vět jsou pronásledováni. A Neumann pravil, že by měl také něco udělat a že si myslí, že kdyby teď po něm chtěli v televizi, aby tam filharmonie vystoupila, takže kdyby ho oni požádali, tak on by řekl, že ne. [...] A Ivan mu pravil bezelstně: „Ale to bys měl, Vác-*

Manželé Helena a Ivan Medkovi v roce 1987

Foto: Paměť národa

*lave, možná říct dřív, nečekat, až oni tě vyzvou.“ A Neuman říkal: „No tak dobře...“, a během večera se upeklo, že Neumann vydá prohlášení, že od této chvíle on přestává s televizí spolupracovat.²⁷ Vzpomínku paní Medkové lze upřesnit či korigovat prostřednictvím rozhovoru, který poskytl Václav Neumann *Lidové demokracii* 2. prosince 1989 a uvedl v něm, že spolupráci s televizí odmítl již v září, protože se mu nelíbilo, jak *televize vymazávala mnoho lidí z našeho života naprosto důsledně.*²⁸*

Podle Neumannova svědectví o tomto postupu korektně referoval

videňský tisk, podle paní Medkové právě až její manžel poskytl šéfdirigentovo brizantní rozhodnutí světovým médiím. V plánech vedení filharmonie představovala spolupráce s Československou televizí důležitou položku, jejíž význam byl přímo úměrný tehdejší váze tohoto masmédia.²⁹ Filharmonici se o rozhodnutí svého šéfa dozvěděli v průběhu evropského turné,³⁰ patrně ve švýcarském Neuchatelu, z rozhlasového vysílání Rádia Svobodná Evropa.³¹ A 25. října 1989 před zkouškou na večerní koncert ve Stuttgartu přesvědčil Ludvík Bortl své spoluhráče, aby se

24 BÁRTA, Milan: K zajištění klidu a veřejného pořádku... Zásah bezpečnostních složek proti demonstrantům na Václavském náměstí 20.- 21. srpna 1989. *Paměť a dějiny*, 2009, roč. 3, č. 4, s. 5-15.

25 Pořad *Několik vět* konaný v Knihovně Václava Havla 27. 5. 2014 - viz <https://www.youtube.com/watch?v=rayaHVVTw8s> (citováno k 10. 9. 2019).

26 Václav Neumann stál ostatně u zrodu ZO KSČ v České filharmonii. Více viz IBLOVÁ, Michaela: *Česká filharmonie pod tlakem stalinské kulturní politiky v padesátých letech*, s. 156-169.

27 Pořad *Několik vět* konaný v Knihovně Václava Havla 27. 5. 2014.

28 BARTOŠ, Ivo: Jsou zdatní a vědí, co chtějí. *Lidová demokracie*, 2. 12. 1989.

29 NA, f. Ministerstva kultury ČSR/ČR, Praha, k. 252, sign. 33ČF, Rozbor činnosti a hospodaření České filharmonie za rok 1988 (nedatováno).

30 Turné obsáhlo od 13. října do 4. listopadu 1989 Rakousko, Spolkovou republiku Německo, Švýcarsko a Francii ve městech jako Vídeň, Salcburk, Mnichov, Paříž, Basilej a Stuttgart.

31 BERMAN, Paul: *Revolution in D. The Orchestra That Overthrew Communism*, s. 43.

k Neumannovu rozhodnutí připojili. Ale ani pro tak přímočarého člověka nebylo snadné po dohodě s přáteli vystoupit na dirigentský stupínek a tváří v tvář svým kolegům vyvolat hlasování. Mluvil k nim rozechvělým hlasem, vědom si odpovědnosti za případný neúspěch. Filharmonici však s postojem noblesního, v profesních vztazích velkorysého a při koncertech temperamentního šéfdirigenta v drtivé většině souzněli³² a navíc bojkot rozšířili na Československý rozhlas. Zní až neuvěřitelně, že již po této zkoušce ověřovala britská rozhlasová a televizní společnost BBC pravdivost tohoto rozhodnutí. Nebylo ani tak těžké ho potvrdit jako spíše připojit k němu jeden hlas za všechny, který by zazněl z nitra České filharmonie na rozhlasových vlnách. Mohl to být hlas kontrabasisty Jakuba Waldmanna: *Chodil jsem před hotelem a obdivoval všechny ty hrdiny, o kterých jsem kdy slyšel. Ale nedokázal jsem to, hrdina jsem nebyl, tak jsem řekl [redaktorovi BBC] panu [Jiřímu] Hodačovi, ať se nezlobí, ale můj hlas ať nepoužívá.*³³ V éteru tak patrně zazněla pouze tato zpráva, nikoliv svědectví přímého účastníka hlasování. Československá média, v dobové terminologii sdělovací prostředky, o události samozřejmě neinformovala, psala však, jako na-

příklad *Rudé právo*, o triumfu české hudby na zahraničním turné.³⁴ Ovšem až na okraji šesté strany, již dominoval titulky: *Pivo na fotbalu ano, či ne?*; v několikařádkovém záznamu stejně stručném jako noticka o sovětských hostech na Nymbursku.

Na rozdíl od zdrženlivého tisku připravil režim filharmonikům před veřejností skryté „rodeo“. Na pódiu Rudolfiny je dva neznámí muži během přerušené zkoušky přemlouvali alespoň k jednomu natáčení s Československou televizí, vždyť bojkot je *nesmysl*; rozdělili se přitom na zlého a hodného s *hlasem medovým*. Přes *docela nepřijemné* naléhání, které se však v zásadě obešlo bez osobních výhrůžek, si mohli filharmonici říci: *Ustáli jsme to.*³⁵ A to i díky klarinetistovi Zdeňku Tesařovi, který o přestávce při zkoušce, na níž se diskutovalo o smysluplnosti rozhodnutí, prohlásil: *Co se o tom budem bavit. Vždyť celej národ ví, co se u nás děje.*³⁶ Navíc našli způsob, jak se svým občanským postojem seznámit alespoň malou část veřejnosti – nejpozději 16. a 17. listopadu vložili informaci o bojkotu do programových koncertních letáčků.³⁷

Čin Václava Neumanna a jeho filharmoniků vyvolal na nejvyšších místech rozhořčení. Člen sekretariátu Ústředního výboru (ÚV) KSČ

Jan Fojtík se pohoršoval nad jejich nevděkem a z pozice vedoucího odboru kultury ÚV KSČ, známého svojí obhroublou mluvou, prohlásil: *No dobrá, chtějí novou koncertní síň? – Dostanou hovoř!*³⁸ Podle pamětníků visela ve vzduchu také hrozba „zrušení“ filharmonie, patrně ve smyslu její personální obměny.³⁹ V zemi, v níž se tehdy proslýchalo, že stát hodlá rozprodávat do zahraničí kulturní památky a stejně jako před čtvrtstoletím prý i judaika, nešlo o bezpředmětnou obavu.⁴⁰

Česká filharmonie provolávající

Dějiny však v Československu nabraly své Allegro vivace... a opět prokázaly smysl pro ironii, protože v pátek 17. listopadu 1989 Česká filharmonie pod taktovkou Jiřího Bělohávkra hrála *Bláznovskou zvěst*, obraz pro smíšený sbor a orchestr Ivana Kurze.⁴¹ Ve Smetanově síni Obecního domu začal koncert v pátek v 19.30 hod. skladatelovou programovou novinkou, k níž autor uvedl: *Jsou v životě situace, kdy člověk vsadí na rozum, a záchrana přichází skrze cit, kdy vsadí na sílu, a vysvobození přináší bezbranné dítě, kdy se zaštití mocí, a perspektiva se ukáže v slabosti. To je ta bláznovská zvěst, která popírá naše představy o tom, co je a není perspektivní. To je*

32 V poměru 93 pro ku 3 proti. Srov. tamtéž, s. 42; František Host se upamatovává na tři hlasy proti. AA, rozhovor autora s Františkem Hostem 9. 7. 2019; též KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas 2* – viz <https://www.casopisharmonie.cz/rozhovory/pozvedame-svuj-hlas-2.html> (citováno k 10. 9. 2019).

33 Srov. KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas 2* a Pořad *Několik vět* konaný v Knihovně Václava Havla 27. 5. 2014.

34 Triumf české hudby. *Rudé právo*, 7. 11. 1989, s. 6.

35 Více viz KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas 2*; AA, rozhovor autora s Františkem Hostem 9. 7. 2019.

36 AA, rozhovor autora s Jaroslavem Pondělíčkem 19. 8. 2019.

37 Jaroslav Pondělíček předpokládá, že tyto informační letáčky vkládali do oněch programových, povětšinou dvoustranných letáčků, již dříve.

38 VIZDAL, Miroslav: Dialog. *Tvorba*, 29. 11. 1989, s. 19. Právě Vizdal ve svém textu připomíná onu Fojtíkovu obhroublost, kterou zažil při setkávání s ním. K Janu Fojtíkovi viz ANEV, Petr – BILÝ, Matěj (eds.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, část A–K. Academia – ÚSTR, Praha 2018, s. 334–337.

39 AA, rozhovor autora s Františkem Hostem 9. 7. 2019.

40 Srov. HORÁČEK, Michal: *Jak pukaly ledy*, s. 36 a *Druhý život českých svitků Tóry. České svitky Tóry a povijany na Tóru v Memorial Scrolls Trust v Londýně a Židovském muzeu v Praze* – viz <https://www.jewishmuseum.cz/program-a-vzdelavani/vystavy/putovni/122/druhy-zivot-ceskych-svitku-tory/> (citováno k 10. 9. 2019).

41 Ivan Kurtz (nar. 1947) je výrazná osobnost první poválečné generace skladatelů. Veřejnost si jej patrně vybaví jako aurora hudby k televizním seriálům *Panoptikum města pražského* a *Četnické humoresky*.

ono vzkříšení k životu, ke kterému se přichází skrze smrt – smrt toho starého, které musí pominout.

Ve stejné době Pohotovostní pluk Veřejné bezpečnosti uzavřel v Praze směrem od Perštýna prostor Národní třídy, přehradil ulice Mikulandská a Voršilská a za Národním divadlem most 1. máje (dnes Legií). V nevelkém prostoru před hradbou uniformovaných těl chráněných štíty, helmami a vyzbrojených obušky zapalovali lidé sedící na studené žulové dlažbě svíčky. Jiní se snažili uniformovaným mužům předat květiny. Příslušníci Pohotovostního pluku zablokovali podle rozkazu únikové trasy tak, aby nikdo nemohl uniknout z obklíčení, a zanedlouho začali svými štíty presovat vyděšené demonstranty. Krátce nato přišel zásah a mlácení všech přítomných bez rozdílu věku a pohlaví obušky... Když tehdejší violista České filharmonie Karel Špelina vyšel po koncertě před Obecní dům, zděsil se. *Pohled do Hyberské ulice byl strašlivý. Byla plná po zuby ozbrojených milicionářů, což nevěstilo nic dobrého. Šel jsem domů oklikou a až tam jsem se dověděl, co se stalo.*⁴² A jestliže na koncertě zněla *Bláznovská zvěst*, lidé na Národní třídě zpívali hymnu a tradiční *Jednou budem dál (We Shall Overcome)*. Všichni, kteří se již v noci či následující den dozvěděli o brutálním zásahu, stáli před otázkou, jak dál. Skladatel Zdeněk Šesták, jenž viděl po dvaadvacáté hodině na Národní třídě krev, vosk svíček a pohozené kusy šatstva, se vyjádřil jednoznačně: *Teď už to můžou zabalit.*⁴³ Bylo však třeba vyjádřit ne-

souhlas nejen s tím, co se stalo onoho večera. O víkendu 18. a 19. listopadu přijali zástupci orchestru skupinu studentů a umožnili jim využívat kopírovací stroje k množení plakátů, na což reagoval provozně ekonomický náměstek filharmonie ing. Ladislav Stupka pokynem zpřísnit ostrahu rozmnožovny České filharmonie ve snaze vyloučit zneužívání přístrojů k účelům, jež jsou v rozporu se socialistickou zákonností.⁴⁴

Již v pondělí 20. listopadu inicioval Ludvík Bortl *Stanovisko České filharmonie*,⁴⁵ přednesené 23. či 24. listopadu na pódiu Smetanovy síně Radovanem Lukavským,⁴⁶ na nějž za jáso tu posluchačů nastupovali hráči České filharmonie spolu s umělci a dalšími lidmi, kteří se stejně jako oni již nebáli vyjádřit podporu studentům. Vedle Zuzany Růžičkové stál Josef Suk, Ivan Klánský, Václav Hudeček a další a další... mezi nimi také politický vězeň z padesátých let Jiří Ješ. Přítomní se stali svědky před rokem, měsícem, ba i týdnem nemyslitelné skutečnosti. Zmocňovala se jich radost, protože, ač bděli, probouzeli se z ošklivé reality. Když Lukavský svým kultivovaným přednesem začal číst *Stanovisko České filharmonie*, přerušil ho hluk stovek lidí, kteří vstávali ze židlí... *Nové ovace.*⁴⁷ Nikdo z přítomných netušil, že v následujících dnech a týdnech je osud alespoň částečně odškodní za těch čtyřicet šedivých, pro některé promarněných let... Nyní však naslouchali hlasu České filharmonie: *V těchto chvílích, ve chvílích, kdy moc mocných je co chvíli demonstrována s krutou přesvědčivostí,*

*kdy paragrafy jsou čím dále ohebnější a podpisy pod deklaracemi čím dál vybledlejší, v této chvíli i my, členové České filharmonie, pozvedáme svůj hlas proti bezpráví a násilí a kategoricky odsuzujeme opakované represivní zásahy ozbrojených složek proti pokojným shromážděním. Pozvedáme svůj hlas, abychom protestovali proti zlovolné brutalitě, ke které došlo od začátku tohoto roku již poněkolikáté. Pozvedáme svůj hlas, protože neexistují žádné záruky, že k podobným násilným akcím nebude i nadále docházet. Na protest proti surovým skutečnostem přerušujeme veškerou naši koncertní činnost...*⁴⁸

Ať se podílel na vzniku prohlášení s Ludvíkem Bortlem kdokoliv, a je možné, že při jeho koncipování využil své kontakty na disent,⁴⁹ obsahovalo mimo zdůvodnění protestu i důležité a rozhodné požadavky: odstoupení politických představitelů zodpovědných za tehdejší stav a opakované represe. Ustanovení nezávislé vyšetřovací komise, která vyšetří brutální policejní zákroky z onoho roku a navrhne potrestání zodpovědných osob. Zaručení všech ústavních svobod včetně svobody shromažďovací, spolčovací, práva petičního a svobody tisku. V poslední větě zazněla výzva všem lidem dobré vůle a spoluobčanům, aby se ke *Stanovisku České filharmonie* připojili. Žádný z uvedených požadavků nezněl 20. listopadu 1989 samozřejmě.⁵⁰

Neúprosně se však vracela otázka, jak dál... Filharmonici se připojili ke stávce studentů, ale ta se týkala pouze koncertů sezony. Protestní, burcu-

42 KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas 2*. Karel Špelina ten večer nehrál, koncert navštívil jako posluchač. Patrně na základě předchozí zkušenosti, kdy v Praze zasahovaly i Lidové milice (LM), zaměnil jejich uniformy za příslušníky Odboru zvláštního určení Správy vojsk ministerstva vnitra (OZU), oblečené do výcvikového stejnozkrje vzor 60.

43 AA, rozhovor autora s Jaroslavem Pondělíčkem 19. 8. 2019.

44 *Archiv České filharmonie* (neuspořádáno), Pokyn z 22. 11. 1989; KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas 2*.

45 *Stanovisko České filharmonie. Hudební rozhledy*, 1990, roč. XLIII, č. 11, s. 99.

46 Tamtéž, s. 104–105.

47 Tamtéž, s. 105.

48 *Archiv České filharmonie* (neuspořádáno), *Stanovisko České filharmonie* z 20. 11. 1989.

49 AA, rozhovor autora s Františkem Hostem 9. 7. 2019.

50 *Stanovisko České filharmonie. Hudební rozhledy*, 1990, roč. XLIII, č. 11, s. 99.

Z němého snímku dodnes zní jasný hlas České filharmonie

Foto: Jaroslav Pondělíček

jící hlas České filharmonie v druhé polovině listopadu 1989 neutichl. Její členové vedení Liborem Peškem připravili několik koncertních matiné pro stávkující studenty. Jedno z nich se uskutečnilo ve středu 22. listopadu na pražském Žofíně. Mladí lidé zcela zaplnili novorenesanční sál, aby si vyslechli *Mou vlast* v místech, kde byla 5. listopadu 1882 za přítomnosti nemocného, hluchého autora poprvé souborně provedena.

Libor Pešek v té době patřil, spolu s například o třináct let mladším Jiřím Bělohávkem, ke střední generaci dirigentů. Na konci osmdesátých let se

mohl vykázat pozoruhodně úspěšnou mezinárodní kariérou, vrcholící v letech 1987 až 1997 působením u Královského filharmonického orchestru v Liverpoolu na postu uměleckého ředitele a šéfdirigenta.⁵¹ Svou senzitivností a emocionalitou představoval dirigentský typ blízký Václavu Neumannovi, oproti přece jen více intelektuálně zaměřenému Bělohávkovi. Pešek spolu s filharmoniky původně připravoval 3. abonentní koncert, sestavený z kompozic Jana Klusáka, Josepha Haydna a Antonína Dvořáka. Do zkoušek, naplánovaných mimo jiné na 22. listopad, však vstoupily dějiny

studentskou stávkou a prvními dny sametové revoluce. Česká filharmonie pod taktovkou Libora Peška nezkoušela plánovaný repertoár, nýbrž zahrála studentům s plným nasazením symfonické básně *Vyšehrad, Vltava a Šárka* spolu se závěrečným *Blaníkem* z cyklu *Má vlast*.

Byl to jeden z nezapomenutelných koncertů, na němž minulost, zpřítomnělá Smetanou v symfonických básních *Tábor* a *Blaník* apoteózou božích bojovníků, doslova ukazovala cestu vpřed, neboť lidé během několika dní poznali, že sami dokážou to, v co už ani nedoufali.⁵² Na tomto setkání po-

51 Libor Pešek (nar. 1933), nositel řádu Čestného rytířství Britského impéria, Čestný člen Univerzity v hrabství Lancashire v Prestonu (1996), v ČR získal Cenu Classic a medaili Za zásluhy I. stupně (oboji v roce 1997) – viz http://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary & task=record.record_detail & id=2632 (citováno k 10. 9. 2019).

52 AA, rozhovor autora s Františkem Hostem 9. 7. 2019. Host hovořil o výjimečném dojmu z poslední symfonické básně *Blaník* z cyklu *Má vlast*.

zval dirigent se svými filharmoniky všechny lidi dobré vůle do Smetanovy síně, aby právě tam ve čtvrtek a v pátek 23. a 24. listopadu vyjádřili podporu studentům a požadavkům Občanského fóra.

Právě na tyto koncerty vzpomínal violista Karel Špelina jako na nejsilnější zážitek z koncertního pódia: *V Táboře, během dlouhé gradace husitského pochodu, začaly najednou zadní řady spontánně vstávat a vlna postupně prošla celým sálem až k pódiu. Během několika vteřin stála celá Smetanka. Viděli jsme ty krásné mladé lidi, jejich obličje a jejich odhodlání, a v očích jsme měli slzy. Po skončení byl chvíli úplný klid a pak ohromné ovace,*⁵³ které Libor Pešek přerušil až státní hymnou, když stojícím filharmonikům a členům filharmonického sboru udal takt a obrátil se jako dirigent k lidem všech generací. K těm, jejichž vzpomínky na svobodu se vracely do časů mládí, stejně jako k těm, kteří zakoušeli pocit z ní poprvé v životě.⁵⁴ Hymna, zahájená netradičně krátkým, ale působivým trylkem na tympány, zněla výjimečným akustickým efektem. Nikoliv stereem, kvadrofonii, ale multifonním zpěvem všech přítomných.⁵⁵ Smetanovou síní nezněla hymna lyricky opěvující bory šumící po skalínách, nýbrž chorál stovek hlasů, opěvující zemi spějící ke svobodě. Tento ojedinělý koncertní zážitek alespoň trochu přibližuje záznam Smetanovy *Mé vlasti* z května 1939, na němž diriguje Českou filharmonii Václav Talich,⁵⁶ obsahující bezprostředně znějící zpěv státní hymny zpívané

publikem v Národním divadle. Na této nahrávce není ojedinělá ani tak technická kvalita záznamu jako atmosféra vzdoru a naděje z prvních měsíců okupace a existence protektorátu...⁵⁷

A jako se Česká filharmonie svými mimořádnými koncerty postavila za stávkující studenty a požadavky Občanského fóra, mohla se prokázat ohlasy, které souzněly s postoji jejích členů z posledních týdnů. Ať již od členů Solidarity ustanovené při Filharmonii Krakow, jejichž podporu bojkotu rozhlasu a televize filharmonici obdrželi už 16. listopadu 1989. O pět dnů později, 21. listopadu, oslovili své kolegy členové Drážďanské filharmonie (*Budte ujištěni, že vaše akce sledujeme s účastí a bezvýhradnou solidaritou. Ještě dnes se vydáme za rok 1968*). Zdravici zaslal také budoucí šéfdirigent České filharmonie Gerd Albrecht (*Milý Václave Neumann, milí přátelé v České filharmonii. Je to nádherné a obdivuhodné, co děláte. Srdečné pozdravy*). Přitom si nelze nevšimnout toho, že některé domácí ohlasy se v těchto dnech ještě nesly v duchu perestrojkové opatrnosti. Takto zněl hlas Symfonického orchestru hlavního města Prahy FOK odeslaný z turné po Japonsku: *Jsem přesvědčeni, že násilí není argument a nesmí být metodou, jíž budou řešeny palčivé problémy. Přidáváme svůj hlas na podporu všech upřímných snah na obrodu naší socialistické společnosti na principech a v duchu demokracie a humanismu*. Obdobně se vyjádřil i Státní symfonický orchestr v Gottwaldově: *Žádáme zahájení celospolečenského*

*demokratického dialogu a skutečné přestavby v duchu zájmu a potřeb lidu.*⁵⁸

Česká filharmonie stávkující a opět hrající...

Z výše citovaných dokumentů je zřejmé, že vyjádřit podporu studentům či České filharmonii nebylo snadné ani pro členy velkých ansámbků. Ne každý našel odvahu vyslovit se sám za sebe, jako to dokázal doyen českých skladatelů Jan Hanuš, vyzývající 23. listopadu k podpoře generální stávky: *Jsem šťasten, že na sklonku svého života jsem se dočkal chvíle, kdy opět s hrdostí cítím, že jsem synem této země. Co po vás chci? – Abyste v těchto osudových hodinách nenechali své děti a vnuky padnout, chcete-li se jim někdy se ctí podívat do očí!*⁵⁹

Dodejme, že právě on vyjádřil členům České filharmonie uznání a dík za bojkot médií v Československu krátce poté, co se vrátili ze zahraničního turné.⁶⁰ Nyní však bylo důležité podpořit stávku v podobě navrhované představiteli Občanského fóra, nikoliv v redukované, symbolické formě, jak to požadoval předseda vlády ČSSR Ladislav Adamec. Pouze dvouhodinová generální stávka, pojatá jako akt nepsaného referenda o vypsání svobodných voleb a o zrušení 4. článku ústavního zákona dosud zajišťujícího KSČ vedoucí úlohu ve společnosti, měla smysl. Cokoliv jiného než takto energicky projevené požadavky by znevěrohodnilo další průběh událostí, protože by se tím otevřel prostor pro „perestrojkové řešení“ situace, o což se snažil okruh osob blízkých

53 KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas 3* – viz <https://www.casopisharmonie.cz/rozhovory/pozvedame-svuj-hlas-3.html> (citováno k 10. 9. 2019).

54 Čtenářům v zahraničí tuto ojedinělou atmosféru, a to zejména s odkazem na historické souvislosti hudebního tématu *Ktož jsú boží bojovníci*, přiblížil BERMAN, Paul: *Revolution in D. The Orchestra That Overthrew Communism*, s. 48.

55 VIČAŘ, Jan: Stávkový večer České filharmonie. *Hudební rozhledy*, 1990, roč. XLIII, č. 11, s. 105.

56 Václav Talich live 1939/Smetana – *Má vlast*. Supraphon, Praha 2011 (katalogové č. SU 4065-2, 2011).

57 Srov. VIČAŘ, Jan: *Stávkový večer České filharmonie*, s. 105.

58 *Archiv České filharmonie, Česká filharmonie informuje*, informační letáček z 11. 12. 1989.

59 HANUŠ, Jan: Slovo rodičům. *Hudební rozhledy*, 1990, roč. XLIII, č. 11, s. 102.

60 AA, rozhovor autora s Jaroslavem Pondělíčkem 19. 8. 2019.

61 SUK, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*. Prostor, Praha 2009, s. 25.

Herec Luděk Munzar hovoří během abonentního koncertu 30. listopadu. V pozadí zprava šéfdirigent Václav Neumann a cestovatel a spisovatel Jiří Hanzelka.

Foto: Petr Matička/ČTK

předsedovi vlády.⁶¹ Česká filharmonie plně podpořila generální stávkou, jak o tom svědčil transparent nesený na Václavském náměstí jejími členy s heslem: *Česká filharmonie nehraje a hovoří*.⁶²

Přelom listopadu a prosince 1989 neznamenal konec hektického nasazení. Na programově pozměněných abonentních koncertech zněl během večerů 30. listopadu a 1., 7. a 8. prosince spolu s hudbou hlas známých osobností a herců – Jany Hlaváčové a Luďka Munzara, skladatele Ilji Hurníka, sociologa Miloslava Petruska nebo cestovatele a spisovatele Jiřího Hanzelky – ale také lidí širší veřejnosti dosud neznámých, jako například jednoho ze zakladatelů Občanského fóra Ivana Gabala, jedné z prvních signatářek

a mluvčích Charty 77 Dany Němcové nebo dalšího jejího signatáře a mluvčího Martina Palouše, který v besedě vyzýval přítomné: *Staňme se dnes znovu v pravém smyslu občany, budme i politiky, jestliže to doba vyžaduje. Mějme se však na pozoru před siláckými hesly a líbivými politickými programy...*⁶³

První dva večery otevíral Dvořákov *Slovanský tanec č. 1* a končila je Smetanova *Česká píseň*, interpretovaná tělesy České filharmonie a Pražského filharmonického sboru řízenými Václavem Neumannem. Na čtvrté koncertě 7. prosince hrála večer Česká filharmonie Dvořákovu *Te Deum* a předehru *Můj domov, op. 62*. V sále zavládlo vpravdě slavnostní ovzduší, když Rudolf Hrušínský rozsvítil *adventní svíci* a Smetanovou

síň zazněl *Svatováclavský chorál*⁶⁴ zpíváný sborem, částí publika, které mezitím povstalo, i členů České filharmonie. Poté jeden z nejpopulárnějších a nejcharismatictějších herců své generace přečetl *poselství kardinála Františka Tomáška adresované orchestru a pěveckému sboru České filharmonie*.⁶⁵ Ve druhém roce desetiletí duchovní obrody národa, vyhlášeného kardinálem Tomáškem, jehož vznik inicioval spolu s jinými Tomáš Halík, tak opět zazněl hlas církve, hlas v předchozích dekádách opomíjený, jenž se prostřednictvím arcibiskupa pražského a primase českého stával v posledních letech komunistického režimu stále více slyšitelný.

... koncert pro Václava Havla a Občanské fórum

Violista České filharmonie Karel Špelina považoval za jakýsi vrchol oné krásné doby *Koncert pro Občanské fórum, na kterém jsme 14. prosince 1989 hráli Beethovenovu IX. symfonii; na závěr koncertu promluvil Václav Havel... A to už jsme věděli, že je téměř vybojováno*.⁶⁶

Dokonce i americký novinář a politolog Paul Berman s jistotou a nikoliv nesympatickou nadsázkou napsal, že se pravděpodobně jednalo o nejslavnější koncert v historii této země. A přestože jakékoli zveličování či přirovnání je možné vnímat pouze jako příměr vztažený k realitě, je zřejmé, že *Koncert pro Občanské fórum* patřil k více než symbolickým projevům sametové revoluce. Nešlo totiž o nic jiného než o to, kdo se stane příštím prezidentem republiky. Kandidatura Václava Havla byla jistá, nikoliv

62 Generální stávka konaná 27. listopadu 1989 přispěla k tomu, že Federální shromáždění již o dva dny později odhlasovalo odstranění příslušných článků ústavy, doposud zaručující vedoucí úlohu KSČ. Více SUK, Jiří: *Konstituční, nebo existenciální revoluce? Václav Havel a Federální shromáždění 1989–1990. Studie a dokumenty*. ÚSD AV ČR, Praha 2014, s. 13. Srov. KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas 3*.

63 *Archiv České filharmonie* (neuspořádáno), *Česká filharmonie informuje*, příloha programového letáčku z 13. 12. 1989.

64 KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas* - viz <https://www.casopisharmonie.cz/rozhovory/pozvedame-svuj-hlas.html> (citováno k 10. 9. 2019).

65 Jistě to umožnil letáček obsahující text staročeského chorálu. Rudolf Hrušínský přečetl poselství kardinála Tomáška 7. a 8. prosince 1989. Srov. *Archiv České filharmonie* (neuspořádáno), *Česká filharmonie informuje* a KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas*.

66 KADLEC, Petr: *Pozvedáme svůj hlas*.

Koncert pro Občanské fórum: filharmonici, Václav Neumann a budoucí prezident ČSSR Václav Havel

Foto: Pavel Hořejší/ČTK

však jeho zvolení. Pro veřejnost byl patrně nejpřijatelnější Alexander Dubček (jako symbolický odkaz na Pražské jaro 1968), těšící se nemalé popularitě mezi poslanci Federálního shromáždění. Jeho případná volba by zároveň znamenala projev nezávislosti poslanců (nadelegovaných do svých funkcí komunistickým režimem v roce 1986) na měnící se politické reprezentaci. Občanské fórum sice postupně přebíralo moc, nicméně neovládalo na vládě nezávislý parlament. Kromě Dubčeka navíc o funkci měli zájem (nebo do ní byli navrhováni) Ladislav Adamec (za KSČ) a Čestmír Císař (za Socialistický svaz mládeže – SSM). Historie

volby prezidenta je známa, zasloužil se o ni tehdejší předseda vlády Marián Čalfa, který teprve 15. prosince nabídl kandidátovi Občanského fóra svoji pomoc.⁶⁷

Koncert pro Občanské fórum, uspořádaný o den dříve, měl v dané situaci smysl více než symbolický, což si na něm vystoupivší Václav Havel uvědomoval nejen jako dramatik a spisovatel, ale také jako člověk, jemuž byla vždy politika spolu s věcmi veřejnými blízká. Důležitou roli pospolu sehrála Československá televize a rozhlas, přenášející frenetický potlesk posluchačů adresovaný novým členům vlády národního porozumění, ale zejména Václavu Havlovi,

jehož jméno lidé na konci skandovali. Koncert tedy nejen symbolicky uzavíral dramatické dny sametové revoluce, před jejímž začátkem se hlas České filharmonie odmlčel ze státem řízeného rozhlasu a televize. Nyní si ho mohli poslechnout všichni již svobodní občané republiky. Koncert, na němž v tónech Beethovenovy 9. symfonie zaznělo evangelium lásky, radosti a víry, představoval zároveň Václava Havla jako toho, *kdo má asi ze všech lidí v této zemi největší zásluhu na tom, že jsme se tu dnes dožili tohoto zázraku, a kdo se stal chodící legendou patrně dávno předtím, než by ho samotného mohlo napadnout, že bude kdy...*⁶⁸ prezidentem. pd

67 SUK, Jiří: *Konstituční, nebo existenciální revoluce? Václav Havel a Federální shromáždění 1989–1990. Studie a dokumenty*, s. 14–24.

68 KORTE, Oldřich František: *Chodící legendy. Reportážní eseje*. TV Spektrum – Akropolis, Praha 1991, s. 147.